

ВАЛЬКОВА А. І.,
студентка II курсу магістратури
юридичного факультету
(Київський національний університет
імені Тараса Шевченка)

УДК 342.565.2

ПРАВОВА ПРИРОДА КОНСТИТУЦІЙНОГО КОНТРОЛЮ ТА ЙОГО МІСЦЕ В ДЕРЖАВНО-ПРАВОВОМУ МЕХАНІЗМІ

У статті проаналізовано особливості конституційного контролю та співвідношення з поняттями «конституційний нагляд» і «конституційне правосуддя». Досліджено форми конституційного контролю й тенденції їх розвитку, визначено місце конституційного контролю в сучасному державно-правовому механізмі.

Ключові слова: конституційний контроль, конституційний нагляд, конституційне правосуддя, форми конституційного контролю, державно-правовий механізм.

В статье проведен анализ особенностей конституционного контроля и соотношения с понятиями «конституционный надзор» и «конституционное правосудие». Исследованы формы конституционного контроля и тенденции их развития, определено место конституционного контроля в современном государственно-правовом механизме.

Ключевые слова: конституционный контроль, конституционный надзор, конституционное правосудие, формы конституционного контроля, государственно-правовой механизм.

The article analyzes the features of constitutional control and the relationship with the concepts of “constitutional supervision” and “constitutional justice”. Forms of constitutional review and its development trends are examined, the role of constitutional review in the mechanism of the modern state is identified.

Key words: constitutional control, constitutional supervision, constitutional justice, constitutional forms of control, state-legal mechanism.

Вступ. Конституція є тим фундаментом, на якому зводиться вся будівля чинного законодавства. Її недотримання обертається руйнуванням правової системи, істотним ослабленням законності й правопорядку, зростанням стихійності в суспільному розвитку. Забезпечення стабільності насамперед з погляду дотримання основних прав і свобод громадян – неодмінна умова прогресивного розвитку будь-якої суспільної системи. Суспільство потребує не тільки Конституції, а й ефективного механізму її охорони й захисту задля забезпечення відповідності діяльності державних інститутів вимогам Основного Закону держави. Необхідність захисту Конституції з метою забезпечення її юридичного верховенства та прямої дії об'єктивно зумовлена якісно новим етапом становлення «молодих демократій», у тому числі української. Однією з особливостей тих тенденцій, які певною мірою втілюють собою перехід до нової системи політико-правових відносин, є формування інституту конституційного контролю й конституційного правосуддя, поява самостійної групи конституційно-правових норм, які опосередковують конституційний контроль. У зв'язку з цим серед актуальних теоретичних і практичних проблем конституційного права великого значення набуває визначення поняття, місця й ролі конституційного контролю в державно-правовому механізмі.

Питання конституційного контролю розглядаються в працях таких вітчизняних учених-правознавців, як В.Ф. Погорілко, Ю.М. Тодика, Н.Г. Шукліна, Є.В. Черняк, М.С. Кельман, І.І. Маринів,

М.В. Тесленко, І.Д. Сліденко. Велику увагу зазначеній проблемі приділяють російські дослідники: А.А. Клишас, В.В. Маклаков, В.Е. Чиркин, Т.Я. Насирова, Н.М. Харитоновна та інші.

Постановка завдання. Метою статті є визначення поняття конституційного контролю, розмежування з поняттями «конституційний нагляд» і «конституційне правосуддя», дослідження форм, особливостей конституційного контролю та його місця в сучасному державно-правовому механізмі.

Результати дослідження. Досліджуючи поняття «конституційний контроль», передусім варто наголосити на тому, що в конституціях зарубіжних країн поряд із цим поняттям використовуються й інші найменування: «конституційний нагляд», «конституційна юрисдикція», «охорона конституції» тощо. Поняття конституційного контролю має кілька тлумачень. Іноді конституційний контроль визначають широко: як діяльність парламенту, глави держави, судів або інших органів, пов'язану з вирішенням питання відповідності конституції різним нормативно-правовим або тільки законодавчим актам. У деяких випадках ідеться про здійснення конституційного контролю самим народом шляхом референдуму. Найбільш прийнятним є вузьке трактування конституційного контролю, за яким він сприймається насамперед як оцінювання судами загальної або спеціальної юрисдикції нормативно-правових актів на предмет їхньої відповідності конституції. Від такого оцінювання залежать можливості застосування цих актів або навіть їх існування [7, с. 206]. З цього приводу слушною є думка вченої Т.Я. Насирової, яка зазначає, що насамперед потрібно мати на увазі охорону Конституції шляхом здійснення контролю за конституційністю нормативних актів. Можна говорити про конституційний контроль у зв'язку з дотриманням у демократичній правовій державі принципу поділу влади й закріпленням його в Основному Законі країни. Тоді конституційний контроль припустимо розглядати як діяльність, яка полягає в обмеженні влади та вирішенні конфліктів [6, с. 8]. Вітчизняний дослідник М.С. Кельман визначає конституційний контроль як діяльність компетентних органів щодо забезпечення верховенства Конституції, законів та інших нормативних актів і наводить такі особливості цього інституту: 1) різновид інституту соціального, державного контролю, що здійснюється постійно чинними органами держави; безпосередньо пов'язаний із реалізацією державних повноважень; 2) форма професійного державного контролю, причому вища серед спеціалізованих форм контрольної діяльності; 3) конституційний контроль, будучи контрольним і правоохоронним видом діяльності, ґрунтується на перевазі застосування юрисдикційних засобів; 4) конституційний контроль поширюється не тільки на сферу управління, а й охоплює сферу нормотворчості, яка здійснюється апаратом управління, і впливає на нормотворчість законодавчої влади; 5) орган конституційного контролю – це спеціалізований орган охорони акта вищої юридичної сили – Конституції держави; 6) конституційний контроль є вищою (після парламентської та референдуму) формою контролю [2, с. 4].

Аналіз проблеми пов'язаний також із необхідністю з'ясування питання про співвідношення понять «конституційний контроль» і «конституційний нагляд». У юридичній літературі з цього приводу висловлюються різні точки зору. Одні автори вважають зазначені поняття тотожними, інші розділяють їх, треті зараховують нагляд до одного з видів конституційного контролю. З погляду семантики мови практично неможливо виявити відмінність цих понять. Досить часто й у науковій літературі вони використовуються як синоніми, але видається, що ці поняття не збігаються в повному обсязі. Так, С.С. Алексєєв, говорячи про гарантії законності, розрізняє систему нагляду й контролю за нею, фахівці в галузі соціального управління виходять із того, що контроль – це система спостереження та перевірки процесу функціонування відповідного об'єкта з метою усунення його відхилень від заданих параметрів. Нагляд же, наприклад, прокурорський, передбачає лише можливість призупинення дії незаконного акта без права скасування своїм рішенням правових актів державних органів [6, с. 11]. І.І. Маринів на прикладі Республіки Польща вказує, що використання поняття конституційний контроль, а не конституційний нагляд в аспекті діяльності Конституційного Трибуналу Республіки Польща стає можливим у зв'язку з тим, що вказаний орган, приймаючи рішення про невідповідність акта підконтрольного органу, не просто звертає його увагу на таку невідповідність, а самостійно шляхом опублікування свого рішення в офіційному виданні Конституційного Трибуналу виключає такий акт із системи чинного законодавства [5, с. 9]. Ми погоджуємося з позицією авторів, які під контролем розуміють таку систему відносин між органами публічної влади, за якої контрольний орган має право приймати

обов'язкові для підконтрольного органу рішення у випадку виявлення порушень (наприклад, про припинення дії нормативного акта підконтрольного органу). Нагляд при такому розумінні передбачає лише право наглядового органу звернути увагу піднаглядного органу на порушення закону, а скасувати відповідний акт може лише сам піднаглядний або вищий орган [4, с. 8].

Також необхідно розмежувати поняття «конституційний контроль» і «конституційне правосуддя», що пов'язано із закріпленням за спеціалізованими органами конституційної юрисдикції нових, невідомих раніше повноважень. У зв'язку із цим конституційний контроль, який здійснюється судами спеціальної юрисдикції, – це діяльність, що полягає виключно в оцінюванні відповідності того чи іншого акта або тієї чи іншої діяльності Основному Закону. А конституційне правосуддя – це діяльність спеціалізованого органу конституційної юрисдикції (який через непіднаглядність його вищій судовій інстанції країни не входить до судової системи, однак є органом судової влади), яка полягає у вирішенні правового спору між сторонами, що відстоюють різні правові позиції, після закінчення якого цей орган як незалежний арбітр приймає загальнообов'язкове остаточне рішення [5, с. 9].

Зміст конституційного контролю визначається природою органів, які його здійснюють. Відомі дві основні системи або моделі організації конституційного контролю: «американська» та «європейська». Американська система історично виникла раніше. За цієї системи конституційність законів та інших актів перевіряють суди загальної юрисдикції під час розгляду конкретних справ (конкретний наступний контроль). Європейська система передбачає заснування спеціальних судових або квазісудових органів конституційного контролю [7, с. 206]. Проте сучасний інститут конституційного контролю відрізняється своєю варіативністю. Форми конституційного контролю все важче зводити до двох основних моделей – «американської» і «європейської». Позначилася тенденція до появи численних «змішаних» (гібридних) форм, у яких у тій чи іншій комбінації поєднуються певні риси, притаманні різним моделям. При збереженні принципової відмінності між «американською» і «європейською» моделями конституційного контролю й конституційного правосуддя ці моделі в багатьох країнах набувають комплексного характеру насамперед у межах компетенції судових органів, а також у частині застосовуваних ними форм і видів конституційного контролю. Причому в низці держав затверджується власне «змішана» модель конституційної юстиції, для якої характерне поєднання не тільки різних форм і видів контролю, а й здійснення його як судами загальної юрисдикції, так і спеціалізованими органами конституційного правосуддя [3, с. 3].

Щодо значення інституту конституційного контролю в політичній системі, то воно зумовлено тим місцем, яке посідає Конституція в житті суспільства. Основний Закон, як головний політичний і правовий документ суспільства, закріплює найважливіші сторони політичної та соціально-економічної системи, організації держави, визначає основні права, свободи й обов'язки громадян. Виняткова роль у демократизації політичної системи належить інституту конституційного контролю як найбільш ефективного способу забезпечення верховенства Конституції, при якому діяльність усіх акторів політичного процесу повинна чітко відповідати Конституції. Тому закономірно, що інститут конституційного контролю відіграє особливу роль в Україні: тільки при забезпеченні реальної, а не декларативної ролі Конституції, на основі й у межах якої діє весь політичний механізм, її верховенства можлива побудова правової держави як важливого напрямку перетворення посттоталітарної політичної системи. Органи конституційного контролю є невід'ємним компонентом механізму поділу влади, арбітром у конфліктах між законодавчою, виконавчою та судовою гілками влади, між владою центрального й місцевого рівнів; необхідною противагою відносно законодавчої та іншої нормотворчої форми державної діяльності. Значення інституту конституційного контролю також визначається його роллю як найбільш ефективного механізму захисту особи від свавілля влади, засобу забезпечення основних прав і свобод людини [1, с. 2].

Про місце конституційного контролю в системі державних інститутів у юридичній літературі висловлюється думка, що органи конституційного контролю не входять в жодну з гілок влади, їх можна зарахувати до особливої, четвертої гілки – контрольної. Зокрема, французький конституціоналіст Л. Фавор вважає, що «на сьогодні в більшості країн, які прийняли кельзенівську модель, конституційне правосуддя перебуває за межами трьох гілок влади, забезпечуючи дотримання ними своїх повноважень». На думку Б.С. Ебзеева, Конституційний Суд, з одного боку, являє собою судовий орган, а з іншого – один із вищих державних органів, самостійно і

незалежно діючий. В.Є. Чиркін зазначає: «На відміну від відомчого та адміністративного контролю, що ведеться органами, які здійснюють й інші функції, інститути контрольної влади посідають самостійне особливе місце, це чітко виражено в законодавстві. Розділи, присвячені органам конституційного контролю, ... відокремлені від глав про правосуддя». Тому в конституціях низки держав виділяють розділи (глави), присвячені конституційному суду, і не обов'язково вони прив'язані до розділів, присвячених судовій системі, судовій владі [8, с. 95]. Ми погоджуємося з думкою І.І. Маринів, що зарахування конституційного контролю до тієї чи іншої гілки в системі здійснення державної влади має відбуватись з урахуванням правової природи органу, що здійснює таку діяльність. За приклад учена бере Польщу й зазначає, що Конституція Республіки Польща визнає Конституційний Трибунал органом судової влади, тому конституційний контроль у межах діяльності Конституційного Трибуналу необхідно зараховувати до судової, а не контрольної гілки влади [5, с. 9].

Висновки. Виходячи з вищевикладеного аналізу особливостей поняття конституційного контролю, визначення його місця в системі державної влади, можна зазначити про складність і неоднозначність підходів до нього, що водночас свідчить про необхідність подальшого дослідження цього інституту з метою вироблення більш високого рівня доктрини для розроблення ефективних механізмів удосконалення правових та інших засад функціонування конституційного контролю, вироблення єдиної концепції розуміння інституту конституційного контролю в інтересах ефективного захисту прав і свобод громадян та функціонування державно-правового механізму.

Список використаних джерел:

1. Гулямова Д.Р. Институт конституционного контроля в политической системе: мировой опыт и Казахстан : автореферат дисс. ... канд. полит. наук : спец. 23.00.02 / Д.Р. Гулямова. – Алматы, 2000. – 31 с.
2. Кельман М.С. Конституційний контроль як засіб захисту конституцій у національних правових системах континентального права : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.02 / М.С. Кельман ; НАН України. Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького. – К., 2001. – 19 с.
3. Клишас А.А. Конституционный контроль и конституционное правосудие в зарубежных странах : автореф. дисс. ... докт. юрид. наук / А.А. Клишас. – М., 2007. – 49 с.
4. Маринів І.І. Конституційний контроль у Республіці Польща : [монографія] / І.І. Маринів. – Х. : Право, 2013. – 160 с.
5. Маринів І.І. Конституційний контроль у Республіці Польща : автореферат дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.02 «Конституційне право; муніципальне право» / І.І. Маринів ; наук. кер. М.В. Буроменський ; Національний університет «Юридична академія України ім. Ярослава Мудрого». – Х. : 2012. – 20 с.
6. Насырова Т.Я. Конституционный контроль: [монография] / Т.Я. Насырова ; отв. ред. Б.Л. Железнов. – Казань: Изд-во Казанского ун-та, 1992. – 113с.
7. Федоренко В.В. Реалізація конституційних засад судочинства в статусі й діяльності органів конституційної юрисдикції України та зарубіжних країн / В.В.Федоренко // Актуальні проблеми держави і права – 2014. – № 73. – С. 201–207.
8. Харитоновна Н.Н. Конституционное правосудие в странах СНГ и Балтии : Дайджест официальных материалов и публикаций периодической печати / Н.Н. Харитоновна. – 2006. – № 2. – С. 95–100.

